

УДК 378.147.091.2:159.98

Б.Т. Дем'яненко
boris1952@ukr.net
Л.Ю. Качур
ly-ly@ukr.net

РОЛЬ СУПЕРВІЗІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Відомості про автора: Дем'яненко Борис, кандидат медичних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м. Київ, Україна. E-mail: **boris1952@ukr.net**

Качур Любов, магістр Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, місто Київ, Україна. E-mail: **ly-ly@ukr.net**

Contact: Boris Demyanenko, Ph.D. doctoral candidate, National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, Ukraine. E-mail: **boris1952@ukr.net**

Kachur Liubov, M.A., National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, Ukraine. E-mail: **Ly-ly@ukr.net**

Дем'яненко Б.Т., Качур Л.Ю. Роль супервізії в професійній підготовці майбутніх психологів. В статті розглядається питання супервізії для майбутніх психологів, як однієї з важливих умов успішного професійного становлення. На основі наукових праць аналізуються рівні супервізії та ролі супервізора. Виділяються такі варіанти: «Розмовна», «Жива» та відеосупервізія. Основними ролями є роль вчителя, консультанта, терапевта-фасилітатора і експерта. На основі нашого практичного досвіду ми пропонуємо новий метод роботи зі студентами-психологами – інтегративний підхід, який можна назвати екзистенційно-когнітивно-аналітичною терапією, запропонована Дем'яненко Б.Т, що являє собою поєднання глибинної групової психокорекції (інтеграція символдрами, психосинтезу та системної сімейної терапії субобистостей поєднані з елементами когнітивної терапії та схема-терапією Дж.Янга) та власне супервізійного супроводу. Відповідно до даного підходу використовуються такі варіанти супервізії як робота «старших» учасників груп супервізії з «новими», робота у парі з супервізором(ко-терапія), аналіз художніх творів(міф про Едіпа, Електру, твори М.Достоевського, театральні постановки тощо), використання відеозаписів проведення психотерапії різних видатних психотерапевтів (К.Роджерс, Ф.Перлз, А.Елліс,Т.С.Яценко та інші) з їх подальшим аналізом.

Ключові слова: майбутні психологи, психологи-студенти, супервізія, інтегральний підхід, екзистенційно-когнітивно-аналітична терапія, групова психологічна корекція.

Демьяненко Б.Т., Качур Л.Ю. Роль супервізії в професійній підготовці майбутніх психологів. В статті розглядається питання супервізії для майбутніх психологів, як одного з важливих умов успішного професійного становлення. На основі різних наукових праць аналізуються різні варіанти супервізії та ролі супервізора. Виділяються такі варіанти супервізії: «Розмовна», відеосупервізія та «Жива». Основними ролями є роль вчителя, консультанта, терапевта-фасилітатора та експерта. На основі нашого практичного досвіду ми пропонуємо новий метод роботи зі студентами-психологами - використання інтегративного підходу, який називається екзистенційно-когнітивно-аналітичною терапією, запропонованою Демьяненко Б.Т., що є поєднанням глибокої групової психокорекції (інтеграція символічної драми, психосинтез та системної сімейної терапії субтипу сучасності поєднаною з елементами когнітивної терапії та схематерапії Дж.Янга) та власне супервізійного супроводу. Відповідно до цього підходу використовуються такі варіанти супервізії як робота «старших» учасників групи супервізії з «новими», робота в парі з супервізором (ко-терапія), аналіз художніх творів (міф про Едіпея, Електру, твори М.Достоевського, театральні постановки тощо), використання відеозаписів проведення психотерапії відомими психотерапевтами (К. Роджерс, Ф.Перлз, А.Еліс, Т.С.Яценко тощо) з їх подальшим аналізом.

Ключевые слова: будущие психологи, психологи-студенты, супервізія, інтегральний підхід, екзистенційно-когнітивно-аналітична терапія, групова психологічна корекція.

Demyanenko B., Kachur L. The role of supervision in the training of future psychologists. The article describes the question of supervision for future psychologists as an important part of the conditions for successful and professional development. It presents analysis of the works about the supervision and group psychological correction of foreign and Ukrainian scientists. On the basis of various scientific works analyzes various options of supervision influence and related supervisory roles. Such variants are distinguished by Haley Jh. supervision as "Speaking" videotaped supervision and "Live" supervision with the possibility of direct intervention in the work of the future psychologist. The main role of the informant roles are teacher, consultant on problem situations, the therapist-facilitator for student-psychologist and expert. In turn, based on our experience, we offer a new,

more efficient method of working with students-psychologists - to use an integrative approach, which may be called existential-cognitive-analytic therapy, which has been offered by Demyanenko B. and is a combination of deep group psycho-correction by the author's method ("guided imagery", psychosynthesis and systemic family therapy of subpersonalities combined with elements of cognitive therapy and schema-therapy of Yang Jh.) and actually supervision. Accordingly, this approach uses such special variants of supervision as the work of "senior" supervision group members with the "new" members of the group, working in tandem with a supervisor (co-therapy), the analysis of the relevant works of art (the myth of Oedipus, Electra, books of Dostoevsky M., theatrical productions, etc..), the use of video recordings of various outstanding psychotherapists psychotherapy (Rogers K., Perlz F., Ellis A., Yatsenko T. and others) with their subsequent analysis.

Key words: future psychologists, psychologists, students, supervision, integral approach, existential and cognitive-analytic therapy, group psychological correction.

Проблема ефективної професійної підготовки майбутніх професіоналів-психологів є досить актуальною і вимагає детального, як теоретичного, так і практичного опрацювання. В нашій роботі ми хочемо звернути увагу не лише на забезпечення оволодіння студентами необхідними знаннями, уміннями та навичками, але й на опрацювання «внутрішнього досвіду», тобто, особистісного розвитку студента-психолога як професіонала, так і як особистості. Це можливо через проходження особистісної психокорекції та супервізованої практики. Так, Дж.Хейлі [7, с.9] відстоює необхідність супервізованого супроводу майбутніх психологів, порівнюючи навчання психотерапії з оволодінням вмінням керувати машиною, що є неможливим без практики.

В кожному вищому навчальному закладі задля здобуття певного рівня освіти студент має успішно пройти виробничу практику, де він оволодіває сучасними методами, техніками необхідних у майбутній професії. Зміст практики визначається програмою, розробленою кафедрою відповідно до навчального плану. Проведення практики відбувається під наглядом викладачів кафедр та працівників відповідних закладів проведення практики. Саме про нагляд за практикою йде мова, адже керівники лише проводять інструктаж та надають інформацію щодо звітної документації й можуть давати рекомендації за вимогою. Однак такий досвід не можна назвати супервізованою формою практики.

Досить детально у своїх роботах питання супервізії розглядаються такі вчені як Дж.Хейлі, Мінухін С., Р. Екштейн, Кулаков С.А., Туркова Д.М., А.Б.Орлов, Н.А.Орлова, Залевський Г.В., Яценко Т.С. та інші.

Позиції кожного з цих науковців різняться, тим не менш є дещо спільне. Детальний розгляд питання супервізії потребує розуміння основних її складових. Починаючи з супервізора, слід зазначити, що існують різні підходи щодо ролі супервізора. Вирізняють такі ролі: роль вчителя(забезпечення інформацією), консультанта (аналіз проблемних ситуацій), терапевта-фасилітатора (робота з психологічними проблемами супорвхованого) і експерта (оцінювання компетентності)[3]. Різні науковці акцентують увагу лише на окремих ролях: перевага ролі фасилітатора та вчителя, з нівелюванням ролей консультанта та психолога. Вважається, що супервізор не може бути консультантом для студентів та досліджувати їх особистісні проблеми, що впливатиме на об'єктивність його роботи.

Супервізія може розглядатися на декількох рівнях, залежно від досвіду супервізованого. С. А. Кулаков[4,с.12] зазначає що є :

1) перший (базовий) рівень супервізії – особистісно-професійний супровід студента професіоналом, задля розвитку професійно-необхідних умінь та навичок та аби вирішити особистісні проблеми студента..

2) другий рівень – варіант підвищення кваліфікації практикуючих психотерапевтів з метою підвищення ефективності роботи.

Супервізію можна класифікувати й за теоретичними позиціями. Зелевський Г.В. пропонує виділяти психодинамічну, поведінкову, роджеріанську, гештальт-супервізію тощо.

Існує велика кількість варіантів проведення супервізії. Так американський психолог Дж.Хейлі[7] пропонує такі її типи:

- «Розмовна» супервізія, що полягає у обговоренні конкретних випадків з метою виявлення ширшого кола проблем та їх вирішення. Бажано використовувати її у комплексі з іншими типами супервізованого втручання.
- Відеосупервізія дає змогу спостерігати студента-психолога й клієнта в усіх проявах їх взаємодії : як вербальній, так і невербальній. Крім того, запис можна проглядати повторно, зупиняти, аналізувати , тим не менш, не можна здійснити прямого втручання.
- «Жива» супервізія вважається найефективнішим способом підготовки психологів. Здійснюється з використанням дзеркала Гезелла або відеокамери та монітора задля спостереження за психотерапевтичним інтерв'ю з можливістю прямого втручання (супервізор по ходу дії може дати вказівки по телефону, вийти з кабінету аби проконсультуватися у супервізором. Так забезпечується максимально ефективно навчання, окрім того, клієнт залишається захищеним від недосвідченого психолога.

Супервізія найчастіше проводиться у групі, що обумовлено економією коштів а також можливістю опрацювати більший матеріал а коротші строки. Працюючи в групі слід одразу оголосити правила не

критикувати один одного, або ж критикуючи, пропонувати альтернативний варіант.

Сальвадор Мінухін[5] також підтримує групову супервізію з використанням відеозаписів, відео аналізу, записування проведених кожним студентом консультацій на відеоплівку, спостереження через прозоре дзеркало та можливість прямого включення супервізора. С.Мінухін закликає «піднятися над технікою» і звертається до особистості майбутнього професіонала та його особистісного досвіду. Вказуючи, що у медицині усе навчання проводиться в нерозривному зв'язку з практикою, живим спостереженням та активним втручанням(дозованим) студента у професійну реальність, С.Мінухін зазначає необхідність проведення такого навчання й для робітників сфери психічного здоров'я, виділяючи такі етапи супервізії:

1. Етап перегляду відеозаписів консультацій та психотерапії досвідчених психотерапевтів, спостереження «вживу» за їх роботою та подальший аналіз технік, методів втручання, загальної динаміки терапії тощо.
2. Реалізація психотерапевтичної діяльності кожним супервізованим, запис його роботи на відеоплівку, можливість безпосереднього втручання супервізора у сеанс, подальший аналіз роботи та відео супервізором та іншими учасниками групи.

Однак, можуть виникнути й проблеми, як вважає автор. Так, може виникнути певна залежність від супервізора, перебільшена надія на те, що він виручить. Він пропонує поєднувати практику з теорією. Причому починати навчання з теорії та семінарів, а продовжувати практикою. Крім того, така форма роботи є більш ефективною з психологами, що вже мають певний професійний досвід.

Більш детально питанням супервізії саме починаючих психологів, тобто, студентів, займався Дж.Хейлі [9]. Він, на відміну від С.Мінухіна, вважає, що практика має передувати теоретичному навчанню, в крайньому випадку, практика має проводитися одночасно з теоретичним навчанням. Так спочатку виникне певне уявлення про подальшу роботу, а потім ці уявлення та досвід будуть оформлені у наукові категорії. Автор зазначає що практика сприятиме підвищенню мотивації до теоретичного навчання студента та активності його позиції у навчанні. Зазначає також, що терапія та навчання мають орієнтуватися на проблему, а не метод. Тобто, треба забезпечити у практиці супервізованій, не стільки різноманіття технік та методів, скільки широку гаму клієнтів(різних за віком, статтю, проблемами тощо).

Важливо те, що студентів до супервізії відбирають за певними критеріями, як-то рівень психологічних знань, адаптивність тощо. Супервізор в свою чергу має бути авторитетним, веселим, мудрим, досвідчений тощо.

Крім того, автор виділяє два крайні полюси діяльності психотерапевта А та Z. Орієнтація А передбачає повню відповідальність клієнта за те, що відбувається на сеансі, а терапевт лише допомагає людині усвідомити її проблему та змінитися. В той час як орієнтація Z покладає усю відповідальність на терапевта, тоді усі сеанси мають бути чітко сплановані та структуровані, є проблема(симптом) і вона має бути вирішена. Відповідно до схильності супервізора та супервізованого до певного напрямку й обирається варіант супервізованого впливу та втручання.

Окремою умовою (яка, тим не менш, є мало вірогідною щодо здійснення) є ізоляція студента від впливу інших психологів. Автор порівнює цю ситуацію із клієнтом, що водночас ходить до декількох психотерапевтів. Така ситуація може викликати конфлікт як внутрішній, щодо суперечливості різних підходів, так і зовнішній конфлікт між представниками різних шкіл. Крім того, таке протиріччя не даватиме позитивного результату роботи з клієнтом.

Також за кожним студентом, що проходить супервізію супервізор має закріплювати клієнтів. Причому, клієнтів слід давати відповідно до особливостей майбутнього психолога: його схильностей, стилю поведінки та комунікації. Окремо звертається увага на доцільність залучення до певного проблемного питання студента який має власний досвід вирішення подібної психологічної проблеми, що перекликається з концепцією «раненого цілителя». Поступово даються більш складні клієнти, також аналізується робота усіма студентами відеозаписів сеансів один-одного.

Окремим плюсом такої практики виявляється розуміння серйозності професії та своєї діяльності та практика підбору і розуміння коли і який психотерапевтичний вплив здійснювати відповідно до психологічних проблем.

Врешті-решт, студенти здають екзамени на яких вони мають презентувати свої вміння та навички, а не теоретичні знання. Як це робиться? Студенти мають презентувати відеоплівки з записом своєї роботи своїм колегам-студентам та поділитися своїм досвідом, пояснити свій вибір тих чи інших технік, методів впливу тощо і пояснюючи покаже не лише свій досвід, але й знання теоретичної бази, поняттєвого апарату. Таким чином ще раз підкреслюється те, що теоретичне засвоюється після практичної зустрічі з об'єктом. Ще один елемент перевірки проходить починаючись з відбору студентів-інтерв'юєрів. Вони мають зустрітися з клієнтами своїх колег-студентів та провести інтерв'ю з питань задоволеності терапією, побажаннями, змінами, проблемами тощо. Якщо будуть виявлені не вирішені проблеми, то студент-терапевт має можливість продовжити роботу з наглядом супервізора.

Останні десятиліття в Україні поступово поширюються знання про супервізії та пошук її впровадження, як умовие фективної професійної підготовки психологів.

Яценко Т.С. [8, с.83-107], представниця психодинамічного підходу пропонує групи активного соціально-психологічного пізнання (АСПН) як система психолого-педагогічного впливу на особистість, з метою вивчати індивідуально-особистісні прояви в реальних умовах і відносинах студентів психологів.. Робота здійснюється через такі методи як групова дискусія, психомалюнки, рольові ігри, психодрама тощо. Основний акцент робиться на ролі вчителя та психолога.

Яценко Т.С. звертає увагу на те, що «однією з форм проведення супервізії в контексті методу АСПН є робота не в триаді « супервізор – психолог – суб'єкт»», а у вигляді групової роботи з викладачами, які є не пасивними спостерігачами, а співучасниками процесу, що забезпечується механізмом ідентифікації з психологом-початківцем.»

Загалом, Яценко Т.С. зважає на те, що опрацювання внутрішніх перепон/обмежень допомагає швидко та ефективно розвиватися не лише у особистісному плані, а й у професійному, підтримуючи при цьому мотивацію до власної роботи, адже мотивація є базовим елементом і умовою успішного проходження супервізії. Проблеми з мотиваційною складовою діяльності можуть бути обумовлені особистісними психологічними проблемами супервізованого (як-то, комплекс меншовартості, неповноцінності, інфантильні страхи зруйнування власного образу Я, що був ідеалізований). На практиці ці проблеми будуть виявлятися в уникненні відвідування занять супервізії. [8, с.182-198]

Як ми повідомляли раніше [2, с.24-28], на кафедрі спеціальної психології та медицини Факультету корекційної педагогіки та психології НПУ ім..М.П.Драгоманова з вересня 2015 року реалізується групова психологічна корекція для майбутніх психологів у поєднанні з супервізією з групою з 30 осіб, з яких 15 магістрів-психологів та 15 студентів-психологів 4-го курсу.

В ході нашої роботи було виявлено позитивну динаміку , що проявляється на рівні субособистостей, снів, образ символ драми, механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій і усі ці категорії між собою пов'язані. Зміни, як правило, починаються з субособистості Менеджера, він же Супер-Его, в теоретичному плані це відображено й у М.Балінта у його працях [1, с.12-16] та у роботах представників теорії об'єктних відносин [6, с.100-110], які зазначають, що метою терапії є заміна внутрішніх об'єктів. З Менеджером автоматично змінюються й механізми захисту: знижується загальний рівень напруженості механізмів захисту (приблизно на 7-10%), змінюються акценти у власне механізмах захисту: проекція, що виступає найпоширенішим

механізмом захисту зменшується у використанні на 15-20%, витіснення – на 20%, і з часом підвищується рівень продуктивних механізмів захисту. Цікаво, що при зміні домінуючої субособистості змінюються й акценти у механізмах захисту та копінг-стратегіях(Жертва – регресія, пошук соціальної підтримки, Пожежник – заміщення, залежності, агресивна поведінка тощо). Домінування тієї чи іншої субособистості чітко прослідковується у результатах за тестом «Діагностика ранніх дезадаптивних схем» Дж.Янга: Жертва через сором, емоційну депривацію, недовіру та очікування жорстокого ставлення(до 72%), ранимість(до 30%), покинутість(до 64%), Менеджер через соціальну відчуженість(до 60%), пунітивність(до 40%) жорсткі стандарти(до 80%), самопожертву та пошук соціального схвалення (до 60%), подавлення емоцій(до 52%), Пожежник – негативізм, песимізм, грандіозність (нарцисизм)(до 40%),недостатність самоконтролю(до 40%) тощо.Відповідним чином змінюються й образи субособистостей у символдрамі: Менеджери крокодили, Гітлер, супергерл, образи батьків або себе строгого, вимогливого замінюються магічним пилом(елементи архетипів), втомлену жінку, тварини трансформуються в людей, їх риси стають менш грубими, різкими; Жертви які раніше не з'являлися або були дуже брудні, плачучі, поранені, на інвалідних візках чи дитячих колясках тощо починають з'являтися, вести себе спокійно, рани заживають, стоять самостійно; Пожежні, що були злими собаками, бджолами, палками у повітрі, левом, агресивними та божевільними персонажами мультфільмів (Віллі з «Сімпосонів»), замінюються лежачими непотрібними палками, музикантами, щитом тощо. Усі ці зміни відповідним чином відображаються на актуальних подіях життя та впливають з них, позитивно впливаючи не лише на особистісне життя, але й на професійне становлення студента-психолога, більш ефективно та швидше засвоєння та оволодіння новим матеріалом, техніками, поглиблює професійну інтуїцію(«ранений цілитель» відчуває через власний досвід) та розвиває здібність до емпатії.

У 2016 році ми модернізували варіанти супервізії. На основі результатів цього досвіду ми виокремлюємо ще один варіант супервізії. Це є поєднання глибинної групової психокорекції за авторською методикою (інтеграція символдрами, психосинтезу та системної сімейної терапії субособистостей у поєднанні з елементами когнітивної терапії та схема-терапії Дж.Янга) та супервізійного супроводу. Так кожен студент-учасник групи супервізійного супроводу оволодіває різними техніками, використовуючи їх по відношенню до інших учасників групи під наглядом супервізора або у парі з ним(ко-терапія). Як правило, більш досвідчені психологи-студенти, які є давнішими учасниками групи супервізії та вже оволоділи необхідними для даного етапу роботи техніками та знаннями, виступають психологами для менш досвідчених.

На цьому фоні відбувається робота над особистісними проблемами кожного з майбутніх психологів. Активно залучається й використання та подальший аналіз художніх творів що мають значення для оволодіння професією психолога (міф про Едіпа, Електру, твори М.Достоевського, театральні постановки та ін.). Залучається використання відеозаписів проведення психотерапії видатних психотерапевтів (К.Роджерс, Ф.Перлз, А.Елліс, Т.С.Яценко та інші) з їх подальшим аналізом.

Саме через потребу суспільства у вихованні та навчанні компетентних психологів, задля забезпечення легшого та продуктивнішого професійного становлення майбутніх професіоналів у сфер психічного здоров'я й виникає питання відносно розроблення інноваційних, ефективних підходів до вирішення цих проблем. І ми пропонуємо їх вирішувати за допомогою використання інтегративного підходу, який можна назвати екзистенційно-когнітивно-аналітичною терапією, запропонованою одним з авторів даної статті Дем'яненко Б.Т., що являє собою поєднання глибинної групової психокорекції за авторською методикою (інтеграція символдрами, психосинтезу та системної сімейної терапії субобистостей у поєднанні з елементами когнітивної терапії та схема-терапії Дж.Янга) та супервізійного супроводу. Ми також вважаємо доцільною підготовку для майбутніх психологів навчального-методичного курсу: «Теоретичні та практичні основи супервізії».

Список використаних джерел

- 1. Балинт М.** Базисный дефект : Терапевтические аспекты регрессии./ Балинт М.. Научный редактор : А.М. Боковиков, Пер. с англ. В.А.Агарков., С.В.Кравец. М.: «Когито-Центр», 2002. – 256 с.;
- 2. Б. Т. Дем'яненко.** До питання про професійну підготовку майбутніх психологів [Текст] / Б. Т. Дем'яненко, Л. Ю. Качур // Логопедія : Науково-методичний журнал. - 2016. - N 8. – С. 24-28;
- 3. Залевский Г.В.** Супервизия: практика в поисках теории./ Залевский Г.В. Сибирский психологический журнал, 2008. – №30 - с. 7-12.;
- 4. Кулаков С.А.** «Супервизия в психотерапии. Учебное пособие для супервизоров и психотерапевтов» / Кулаков С.А. СПб.: Вита, 2004. 128 с. ;
- 5. Минухин С.,** Фишман Ч. Техники семейной терапии / Минухин С. Пер. с англ. А. Д. Иорданского. Москва: «Класс», 1998. — 304 с.;
- 6. Паттерсон С.** Теории психотерапии. / Паттерсон С, Уоткинс Э.. СПб: Питер, 2003.— 544с. (Серия «Золотой фонд психотерапии»);
- 7. Хейли Дж .** Что такое психотерапия. / Хейли Дж. СПб.: Питер, 2002. — 224 с. — (Серия «Золотой фонд психотерапии»);
- 8. Яценко Т.С.** Психологічні основи групової психокорекції. [Навч.посібник] / Яценко Т.С. Київ: Вища школа, 2006, - 382 с.;
- 9. Haley J.** Terapia para resolver problemas. / Haley J. Madrid: AMORRORTU, 2012 - 272 págs.

References

- 1. Balynt M.** Bazysnyy defekt : Terapevtycheskiye aspekty rehressyy./ Balynt M.. Nauchnyy redaktor : A.M. Bokovykov, Per. s anhl. V.A.Aharkov., S.V.Kravets. M.: «Kohyto-Tsentr», 2002. – 256 s.;
- 2. B. T. Dem"yanenko.** Do pytannya pro profesiynu pidhotovku maybutnikh psykholohiv [Tekst] / B. T. Dem"yanenko, L. Yu. Kachur // Lohopediya : Naukovo-metodychnyy zhurnal. - 2016. - N 8. – S. 24-28;
- 3. Zalevskyy H.V.** Supervyzyua: praktyka v poyskakh teoryy./ Zalevskyy H.V. Cybyrskyy psykholohycheskyy zhurnal, 2008. – #30 - s. 7-12.;
- 4. Kulakov S.A.** «Supervyzyua v psykhoterapyu. Uchebnoe posobyе dlya supervyzorov y psykhoterapevtov» / Kulakov S.A. SPb.: Vyta, 2004. 128 s. ;
- 5. Mynukhyn S., Fyshman Ch.** Tekhnyky semeynoy terapyu / Mynukhyn S. Per. s anhl. A. D. Yordanskoho. Moskva: «Klass», 1998. — 304 s.;
- 6. Patterson S.** Teoryu psykhoterapyu. / Patterson S, Uotkyns Э.. SPb: Pyter, 2003.— 544s. (Seryya «Zolotoy fond psykhoterapyu»);
- 7. Kheyly Dzh .** Chto takoe psykhoterapyua. / Kheyly Dzh. SPb.: Pyter, 2002. — 224 s. — (Seryya «Zolotoy fond psykhoterapyu»);
- 8. Yatsenko T.S.** Psykholohichni osnovy hrupovoyi psykhoterapsiyi. [Navch.posibnyk] / Yatsenko T.S. Kyyiv: Vyshcha shkola, 2006, - 382 s.;
- 9. Haley J.** Terapiya para resolver problemas. / Haley J. Madrid: AMORRORTU, 2012 - 272 págs.

Received 11.09.2016

Reviewed 26.10.2016

Accepted 29.11.2016

УДК: 376-056.36(19)

О.В. Константинів
konstantyniv15@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Відомості автора: Константинів Оксана, кандидат педагогічних наук Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Email: konstantyniv15@gmail.com

Contact: Oksana Konstantyniv, PhD Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. Email: konstantyniv15@gmail.com

Константинів О.В. Психолого-педагогічне і методичне забезпечення процесу професійно-трудоного навчання розумово